

**О‘ЗБЕК МИЛЛИЙ УRF-ODATLARIDA FOKLOR ETNOGRAFIK VA
MAROSIM QO‘SHIQLAR**

Dinora Rahmonova
O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti
talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada folklor san‘atida marosim va o‘zbek xalq udumlarining tutgan o‘rni va ahamiyati haqida batafsil ma’lumotlar keltirib o‘tilgan. Shuningdek, marosim va udumlarning xalq ma’naviyatining shakllanishida qadriyat sifatida ulug‘lanishi va milliylik sifatida talqin qilinishi xususida fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘z: folklor ijrochilik, marosim, udum, qadriyat, milliylik, jamiyat, urf-odat, an‘ana, milliy kuy, qo‘shiq, o‘lan

**ФОЛЬКЛОРНО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ И ОБРАЗОВЫЕ ПЕСНИ
В УЗБЕКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЯХ**

Динора Рахмонова
Государственный институт искусства и культуры Ўзбекистана

студент **Аннотация:** В данной статье представлена подробная информация о роли и значении обрядов и узбекских народных традиций в народном творчестве. Предлагалось также ценить и интерпретировать обряды и ритуалы как национальные в формировании духовности народа.

Ключевые слова: фольклорное представление, обряд, обычаи, ценности, народность, общество, обычаи, традиции, национальный гимн, песня.

FOLKLORE ETHNOGRAPHIC AND CEREMONIAL SONGS IN UZBEK NATIONAL TRADITIONS

Dinora Rahmonova
State Institute of Art and Culture of Uzbekistan student

Annotation: This article provides detailed information on the role and importance of ceremonies and Uzbek folk traditions in folk art. It was also suggested that ceremonies and rituals be valued and interpreted as national in the formation of the people's spirituality.

Keywords: folklore performance, ceremony, customs, values, nationality, society, customs, traditions, national anthem, song

Ma'lumki, marosim folklori paydo bo'lish jihatidan xalq og'zaki ijodining eng qadimiy, yashovchanligi jihatidan eng barqaror ko'rinishlaridan biridir. Marosim folklorida muayyan xalqning turmush tarzi, etnik tarixi, urf-odatlar, qisqasi, uning o'tmishi, butun o'zligi bilan namoyon bo'ladi. Urf-odat va marosimlar uzoq ajdodlarimizning e'tiqodiy tasavvurlari bilan bog'liq holda barqaror an'analar orqali yashab keladi va ular har bir davrda kishilarni o'z ta'siriga oladi.

Biz hayotimiz davomida juda ko'p marosimlarga duch kelamiz va o'zimiz ham ularning ishtirokchisiga aylanamiz. Xo'sh, marosimning o'zi nima? Taniqli folklorshunos olim, professor B.Sarimsoqov qayd etganidek, marosim inson moddiy va ma'naviy turmushining talab va ehtiyoji bilan yuzaga kelgan va keladigan, tabiiy xatti-harakat, bezak (dekoratsiya) va tekstga ega bo'lgan hayotiy "sahna" asaridir. Shu boisdan dunyoda o'z marosimlariga ega bo'lmagan birorta ham xalq yo'q. Binobarin, u muayyan xalqning boshqa xalqlardan farqlanib turishini ta'minlovchi muhim etnografik belgilardan biri bo'lib xizmat qiladi. Chunki har qanday marosim u yoki bu xalqning ma'lum bir tarixiy taraqqiyot bosqichidagi iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy rivojlanish darajasini ko'rsatuvchi asosiy belgilarni o'zida nisbatan to'la mujassamlashtirgan holda vujudga keladi va yashaydi. Shuning uchun ham muayyan etnik birlikka xos asosiy xususiyatlarning etnografik mezon sifatida marosim hamma vaqt tadqiqotchilarning markazida bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi.

Bunday etnografik mezonlik darajasiga marosim, eng avvalo, o'zining ijtimoiy tabiati, maishiy, axloqiy va poetik vazifalari orqali erishganligi o'zo'zidan ayon. Marosim ijtimoiy hodisa sifatida, I.V.Suxanov qayd etganidek, hamma vaqt inson hayotining asosiy burilish nuqtalarida, ko'pincha, ana shu nuqtalarni qayd

etish, qonunlashtirish talabi bilan tug'iladi.[1]

Demak, marosimning nisbiy barqarorligi, uning yashovchanligi va konservativ tabiati ana shunday real hamdadoimiy takrorlanuvchi hayotiy ehtiyojlar bilan bog'liqdir. Ma'lum bo'ladiki, inson o'z hayotining ana shunday burilish nuqtalarini ma'lum bir ijtimoiy akt-marosimorqali qonuniy tusga kiritadi.

To'y ota-bobolarimizdan qolgan bebaho madaniy-ma'naviy qadriyat bo'lib, u tiriklik shukronasi, orziqib kutilgan ezgu tilaklar, shodu xurramlikning ramziy ifodasidir. Xoh moziyga nazar tashlaylik, xoh bugungi kunimiz nazari bilan ertangi kunimizni fikran tasavvur etaylik, to'y marosimlari o'zining shakily va mazmuniy jihatlari bilan barcha davrlarda hamohanglik kasb etadi. Ammo to'y atamasi barcha tarixiy davrlarda o'z mohiyatini bir xilda saqlab qoldi. Har bir davr kishilariga xos ma'naviy va madaniy hayot tarzining darajasi ularning to'ylarga bo'lgan munosabatlari bilan izohlanadi. Binobarin, muayyan xalq yoki hududda yashovchi aholi to'y marosimlarini davriylikda o'rganish to'y folklori tabiatida yuz bergan zamonaviy va makoniy o'zgarishlarni aniqlashga imkon beradi. Ma'lumki, to'y va uning barcha shakllari, o'zining genezisi bilan, qadimgi ajdodlarimizning jins-yosh jihatidan o'tkazilgan ritual magik (sehrjodu), initsiatsiya (sirli voqeya bo'lish) marosimlaridan iborat.[2;43]

Keyinchalik, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy taraqqiyot natijasida elat va millatlarning vujudga kelishi bilan to'ylarning turli mahalliy va milliy shakllari yuzaga keldi. Tarixiy taraqqiyot natijasida qanchalar mahalliy va milliy shakllar kasb etmasin, to'y baribir o'zining genetik-semantik mohiyatini saqlab qoladi. Ko'pgina tarixiy manbalar, shuni ko'rsatadiki, milodning dastlabki asrlarida ham to'y, birinchidan, milliy-mahalliy marosim sifatida, ikkinchidan, tinch-totuvlik, to'qlik va xursandchilik bilan o'tkaziladigan ma'naviy-axloqiy hamda huquqiy akt sifatida ma'lum bir qonun-qoidalar, talablar asosida o'tkazilgan.

Yuqorida zikr etilgan to'ygga xos an'anaviy belgilar rang-barang shakllarda barcha xalqlar va millatlarda umumiylik kasb etsada, ularning alohida xalq yoki millat doirasidagi mahalliy (lokal) shakllarini ham e'tirof etish lozim. Bunday mahalliy yoki arealli farqlar, asosan, yerli aholining etnik asoslari va makoniy alohidaligi bilan shartlangan holda vujudga kelgan. To'y marosimlari folklori janrlarining mahalliy shakllari, ularning vazifalarini o'rganish, ilg'or an'alarini targ'ib etish, kam o'rganilgan rasm-rusumlarni yoritish orqali mahalliy aholi e'tiboriga havola etish folklorshunosligimiz, etnografiyamizning bugungi kundagi muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.[3;113]

Ma'lumki, to'y atamasi o'z ichiga juda ham ko'plab rasm-rusumlar, irimsirimlar va kichik-kichik marosimlar majmuasini qamrab oladi. Aslida, mazkur atama, professor B.Sarimsoqovning ko'rsatishicha, "to'ymoq", "el-yurtga ziyofat bermoq", "do'stlar diydoriga to'ymoq" singari ma'nolarni anglatga ham, insonning yosh-jins kategoriyasiga qarab o'tkaziladigan an'anaviy marosim bolib, tarixan

beshik to'yi, xatna (sunnat) va nikoh to'ylaridan tashkil topgan. Juda ko'p xalqlar folklorshunosligi va elatshunosligiga nazar solinsa, ko'proq nikoh to'ylari tadqiq etilganligining guvohi bo'lamiz. Buning sabablari, birinchidan, mustabid tuzum davrida uzoq ajdodlarimiz qo'llab kelgan beshik eskilik va bolaga zararli buyum sifatida taqiqlanganligi uchun beshik to'ylari ham ma'lum darajada quvg'inga uchradi. Oqibatda, beshik to'ylari va unda aytiladigan aytim va olqishlar ham to'planmadi, beshik to'ylari haqida hech narsayozilmadi. Ikkinchidan, bolalikdan o'smirlik davriga o'tishni nishonlovchi xatnato'ylari ham diniy marosim sifatida qoralandi. Mana shuning uchun ham sunnatto'ylari tadqiqotchilar diqqat-e'tiboridan chetda qoldi.[4]

Faqat keyingi yillardagina beshik to'ylari va sunnat to'ylari haqida tadqiqotlar olib borilmoqda. Ayrim ishlarda to'ylarning turlari biroz ko'paytirib ko'rsatiladi. Bular: kumush to'yi, payg'ambar yoshi to'yi, oltin to'y kabilardan iborat. Bu borada shuni aytish lozimki, to'y marosimi moddiy va ma'naviy hodisa hisoblanib, xalqning moddiy turmushi yaxshilanishi bilan to'y shakllari ham ortib bordi. Ularga mo'ylab to'yi, soqol to'yi kabilarni ham qo'shish mumkin.

Lekin xalqning qadimgi tarix bilan mustahkam bog'langan va boshqa xalqlar tarixi bilan tipologik xususiyat kasb etgan to'y turlari beshik, xatna va nikoh to'ylari, xolos. Mana shuning uchun ham biz to'yning zikr qilingan uch an'anaviy turi haqida fikr yuritamiz.

Yangi insonning dunyoga kelishi hayotdan umidvor bo'lgan har bir kishi uchun ulkan baxt hisoblanadi. Bu narsa o'zbeklardek bolajon xalq uchun quvonch, alohida shukronalik kasb etadi. Shuning uchun Qashqadaryo vohasida yashovchi aholi o'rtasida homiladorlik, chaqaloq tug'ilishi, uning chilla davri va beshik to'ylari bilan bog'liq bir qator irimlar vujudga kelganki, ular tarixan juda qadimiy bo'lishlariga qaramay, hozirda ham ko'pchilik tomonidan, ayniqsa, keksa otaxon va momolari bor xonadonlarda yashab keladi.[5]

Bunday irimlarning aksariyati taqiqlovchi irimlardan bo'lib, ular hali tug'ilmagan chaqaloqni yovuz ruhlardan, ko'zdan va hasadgo'y kishilar ziyon-zahmatidan himoya qilish uchun xizmat qiladi. Masalan, Qamashi tumanidagi Badaxshon qishlog'ida chaqa loqning tug'ilishi yaqinlashganligidan xabardor bo'lgan kishilarning ro'molchalari yig'ib olingan. Bu narsa o'z mohiyatiga ko'ra muloqot magiyasi bilan aloqador. Uning mohiyati shundaki, ro'molchasini bergan shaxs tug'ilajak chaqaloqqa xayrixoh bo'lib, unga nisbatan hech qanday yomon niyati yo'qligi, agar biror yomon niyati bo'lsa, berilgan ro'molcha orqali ana shu niyatda o'ziga qaytarish mumkinligi anglatiladi.

Homilador ayol va tug'ilajak chaqaloqning hayotini turli-tuman xavf-xatarlardan saqlash maqsadida amal qilinadagan irim-sirimlar vohada yaxshi saqlanib qolgan. Xususan, homilador ayol ko'p saqich chaynamasligi lozim, sababi chaqaloqning qulog'i yiringlab, og'rib qolishi mumkin. Arqon yoki ip ustidan hatlab

o'tmasligi kerak, chaqaloqning kindigi bo'yniga o'ralib, nobud bo'ladi. Cho'pon tayog'ining ustidan hatlasa, bola xunuk tug'iladi. Kesov ustidan hatlasa, chaqaloq nobud bo'ladi. Oynaga ko'p qarasa, ayniqsa kechqurun qarasa, bola xunuk bo'ladi. Supurgi yoki taxta o'qlog' ustidan sakrasa, chaqaloqqa ziyonzahmat yetishi mumkin.

Homilador ayol va uning xomilasini har xil ruhlar tajovuzidan sog'-salomat saqlash uchun Qashqadaryo vohasida tug'ilgan chaqaloqning kiyimiga, ot yoki itning yungi solingan yoxud bo'rining tishi, bir parcha terisi solingan tumorlarni tikib qo'yganlar. Ular barcha balolardan ona va bolani himoya qiladi, deb qaralgan. Yuqoridagilardan tashqari homilador ayolni yolg'iz qoldirmaslik, mozorga, katta suv bo'ylariga, xilvat go'shalarga bormasligi, qorong'uda yurmasligi, yelli deb hisoblangan yoki qon bosimini oshiradigan, ko'p suyuqlik ichishiga sabab bo'ladigan, qiyin hazm bo'ladigan taomlarni iste'mol qilishi taqiqlangan.

Ilgari maxsus tug'ruqxonalar bo'lmaganligi sababli o'zbek ayollarining o'z uylarida ko'zi yorigan, homilani esa ko'p bolali, tajribali momo-doyalar qabul qilganlar. Ayol ko'zi yorigandan keyin ahvoli yaxshi bo'lsa, ertasi kuni chaqaloq va onasining tozalanish kuni hisoblangan. Agar ona-bolaning ahvoli ko'ngildagidek yaxshi bo'lsa, o'sha kuniyoq ular cho'miltirilgan. Darhol atala pishirilib, onaga ichirilgan. Atala albatta juvoz yog'idan tayyorlanib, beli bo'shagan onaga quvvat bo'ladi, deb hisoblangan.

Dunyoga kelgan chaqaloq esa, isitilgan alohida xonada cho'miltirilgan. Qaynatilgan suv iliq holga keltirilgach, tutilmagan yangi tog'oraga suv quyiladi. Suvga ozgina tuz, tandirning pishgan kesagidan solingan. Doya momo ikki oyog'ini tog'oraga solib, ustiga bolani o'tqazib cho'miltiradi. Tuzli va tuproqli suv bilan bolaning milklari, quloqlari, qo'l va oyoq panjalari, qoitiqosti hamda chatanoqlari yaxshilab yuviladi. Bu narsa chaqaloqni yara-chaqa chiqishidan saqlaydi.

Chaqaloq ustidan toza suv quygach, bolaning badani yaxshilab artiladi va mayda tuyilgan tandir kesagi bilan tuproqlanadi. Bola ilk bor cho'miltirilganda Qashqadaryo vohasida ijro etiluvchi maxsus aytimlar bor bolib, ular hozir ham ayrim momolar tomonidan aytiladi. Masalan:

Suv toza, sen toza,

Toza suv senga bo'lsin.

Sening endi nopokliging,

Yomon odamlarga bo'lsin.

Ushbu aytimning aynan o'zi, biroq ayrim tojikcha so'zlar bilan almashtirilgan shakli "Boychechak" to'plamida ham keltirilgan. Mana shu bilan ona-bolaning chilla davri boshlanadi. Chilla davri bilan bog'liq juda ko'p irim-sirimlar voaha aholisi orasida hozirgacha saqlanib qolgan. Masalan, Kitob tumanidagi Qaychin qishlog'ida yashovchi (1926-yilda tug'ilgan) S.Luqmonovning xabar berishicha, chaqaloq bor

uyga o'zgaralar issiq non, issiq choy, xom go'sht olib bormasliklari lozim.

Qo'ni-qo'shni yoki qarindoshlar yuqorida aytilgan narsalarni olib borishsa, ona-bolaga yomon niyat qilishgan bo'lishadi. Chillali chaqaloq bor uy egalari bolaga ziyon yetmasin deb uyga hech kimni kiritmasligi kerak. Chaqaloqning birinchi tirnog'ini yo kitobning, yo nonning ustiga olish yaxshi. Bu bilan chaqaloq ulg'aysa, bilimli va rizqi ulug' bo'lsin degan niyat qilingan bo'ladi. Yomon niyatli, ko'zi bor kishilarning nazari va niyatlari kesilsin deb chaqaloq yotgan uyning orqasiga o'roq ilib qo'yganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sarimsoqov B. Marosim folklori // O'zbek folklori ocherklari. Toshkent, 2018. 186- 208-betlar;
2. Sarimsoqov B. Hatna to'ylari folklori // O'zbek folklori ocherklari. Uch jildlik. 1-jild. Toshkent, 2017. 190 - 191-betlar;
3. Sarimsoqov B. O'zbek marosimi folklori. Toshkent: Fan, 2016. -216 b;
4. Sarimsoqov B.I. Oilaviy-maishiy marosimlar folklori // O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent, 2010. 129 - 137-betlar;
5. Sattorov M. O'zbek udumlari. Toshkent: Fan, 2013. -222 b